

Herbert Steiner

VICTOR IN FRIEDRICH ADLER

Članek, ki ga je poslal avtor leta 1966, ni le recenzija 341 strani obsežne knjige, ki jo je leto poprej objavil Julius Braunthal z naslovom Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung (Wien 1965), ampak je že kar kratek izvleček študije s številnimi podatki o vodji avstrijske socialne demokracije. Menimo, da je prav, da smo prispevek prevedli in ga uvrstili med poročila, ne pa med ocene.

Prispevek objavljamo tako pozno zato, ker sta bila prejšnja dva zvezka Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja namenjena posvetovanjima ob 25-letnici Osvobodilne fronte (1966) ter ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KPS (1967).

Uredništvo

Julius Braunthal je bil ozko povezan z Victorjem Adlerjem več kot deset let, s Friedrichom Adlerjem pa več kot štirideset let. Z biografijama dveh pomembnih avstrijskih delavskih vodij je pisec veliko prispeval k zgodovini avstrijskega delavskega gibanja.

Victorjev oče je izšel iz skromnih razmer, v katerih je živel na Češkem; po preselitvi na Dunaj med veliko industrializacijo pa si je pridobil znatno premoženje. Svojim otrokom je mogel dati dobro vzgojo in kljub pretirani strogosti je Victor spoštoval svojega očeta. V škotski gimnaziji sta bila njegova prijatelja Heinrich Friedjung in Engelbert Pernerstorfer. Adlerjeva mladostna pisma le-temu spominjajo vsebinsko na mnogokaj, kar je pisal mladi Franz Kafka Maxu Brodu.

Victor Adler je trpel zaradi antisemitizma, ki je bil na Dunaju zelo razširjen. Hotel je, da bi se Judje popolnoma asimilirali; univerzitetni antisemitizem ljudi nemške narodnosti ga je hudo prizadel. Takrat je pisal znameniti kirurg Theodor Billroth: »Niti ni pričakovati niti želeti, da bi Judje kdaj postali nemško nacionalni po mišljenju, da bi pri nacionalnih bojih mogli čutiti tako kot Nemci sami.« Prav nemško nacionalna misel pa je mladega Adlerja močno pritegovala. Z zanimanjem je zasledoval mlado socialistično gibanje, bral njegove spise in spoznal Karla Kautskega ter Henrika Brauna. Toda šele pozneje se je priključil delavskemu gibanju.

Po dolgih potovanjih s svojo ženo Emo, zelo izobraženo in za šport navdušeno žensko, se je Adler naselil na Dunaju kot zdravnik. Postal je »doktor ubogih« in moral se je boriti z znatnimi finančnimi težavami, ki so ga spremljale vse življenje. Čeprav je bil sam vedno bolehen, je imel mnogo energije. V krogu svojih prijateljev je bil zelo priljubljen. Temu krogu so med drugimi pripadali Gustav Mahler, Herman Bahr in ogrski socialist Leo Frankel.

Frankel in Kautsky sta vpeljala Adlerja pri Engelsu v Londonu; tega je spoznal prvič leta 1883. Engels je spodbujal Adlerja, naj nadaljuje svoje študije in naj se posveti inšpiciranju tovarn. Po drugem obisku pri Engelsu leta 1889 se je razvilo pristrčno prijateljstvo, ki je zelo vplivalo na Adlerja. Engels se je živo zanimal za razvoj avstrijskega delavskega gibanja, mnogokaj svetoval in ga finančno podpiral. Često je podprl tudi samo Adlerjevo družino, ki je bila zelo zadolžena. Adler je izročil stranki in Enakosti (Gleichheit) svoj del očetove dediščine; obdržal je le plačo, ki je bila komaj enaka plači pomožnega delavca.

Victorju Adlerju so naprtili 17 procesov. V ječi je mnogo bral, Engels pa mu je dajal nasvete glede študija Marxovega Kapitala. Tu je Adler prevedel tudi

več knjig. Toda finančne težave delavskega gibanja so bile zelo velike; tu sta pomagala Abgust Bevel in močnejša nemška socialna demokracija z večjimi volili. Heinrich Braun je prodal časopis, ki mu je bil lastnik, vso vsoto pa je namenil časniku Arbeiter Zeitung. Tudi iz dediščine po Friedrichu Engelsu je dobilo avstrijsko delavsko gibanje večja sredstva.

Biografija nas seznanja z izvori Adlerjeve popularnosti. Stalno je podpiral mlade talente v delavskem gibanju in pomagal s kritiko. Ves se je predal delu na zborovanjih, v vodstvu stranke in kot glavni urednik, pozneje kot poslanec v parlamentu. Toda često je iškal kompromisno rešitev in ni bil vedno pripravljen izreči potrebno kritiko zunaj določenega manjšega kroga ljudi. Nekoč je pripomnil: »Če je bil kdo izmed nas osel, mu je bilo to povedano, toda doma, med nami; pred javnostjo smo vedno solidarni.«

Adler je bil odločno proti neskrajšani objavi koresponderce Marx—Engels. Njegovo stališče so zagovarjali mnogi delavski voditelji, kadar se je pozneje govorilo o zgodovini stranke. Nasprotoval pa je revizionizmu marksizma, kar je sicer zagovarjal Bernstein. Ni pripadal »ortodoksnim« in je pozdravil vsako pobudo za »spraeševanje vesti«. Proti razširjajočemu se antisemitizmu se ni odločno boril, ker ga je tolmačil kot »nesporazum med sloji prebivalstva«. Pernerstorfer in Schuhmeier pa sta celo razširjala antisemitske misli v delavskem gibanju.

Šele leta 1905 je postal Adler poslanec v parlamentu čeprav bi že leta 1897 mogel prodreti v Liberecu. Adler je preveč verjel v možnosti parlamentarne demokracije znotraj monarhije. Zato je naletela njegova taktika podpiranja dinastije v boju z Ogrsko na najresnejšo kritiko. Braunthal meni, da je bilo Adlerjevo pojmovanje parlamentarizma »tik na meji pristnega oportunitizma«. Čeprav je bil notranje zelo prizadet, je nemočno gledal razpad socialne demokracije v nacionalne skupine.

Tudi sile, ki so vleklo svet v vojno je podcenjeval. Ni verjel, da bodo vodilni krogi začeli z vojno. Prav tedaj, leta 1913, se je njegova srčna bolezen močno poslabšala; sestavil je že celo oporoko. K poslednji konferenci internacionale v Bruslju aprila 1914 ga je spremljal njegov sin Friedrich. Adler je tam zagovarjal mnenje, da za preprečevanje vojne ne more delavski razred ukreniti ničesar. Sin pa je bil drugega mnenja in politično nasprotje med očetom in sinom se je poglobilo.

Victor Adler je po izbruhu vojne nakljub tradicijam mednarodnega socializma podpiral vojno. Hotel je nemško zmago in usoda Nemčije ga je huje prizadela kot pa usoda Avstrije. Rezko je odklonil stališči Karla Liebknechta in Rose Luxemburg. Pozneje, ko je bilo že jasno, da se bodo drugi narodi odcepili od monarhije, ni hotel v obravnavanjih z Ottom Bauerjem razpada habsburške monarhije niti omeniti; pri tem ga je podpiral Karl Renner.

Ob prevratu v oktobru in novembru 1918 je bil Victor Adler že na smrt bolan. V provizorični narodni skupščini je nastopil za priključitev Avstrije k Nemčiji. V tem je videl »uresničitev tega, po čemer je hrepenel od mladosti«. Najpomembnejši delavski voditelj Avstrije je bil torej človek, ki je v začetku bistveno pripomogel k napredku socialne demokracije, v poslednjih letih svojega delovanja pa jo je vodil v tragične in usodne zablode. Njegov sin Friedrich je iz protesta proti takšni politiki odložil mesto strankinega tajnika že ob začetku vojne. V več pismih svojemu očetu in v članku Boj (Kampf) je zagovarjal svoj internacionalizem. Leta 1915 je objavil manifest, naperjen proti vojni. Ta manifest je prenesel v tujino ruski socialist Rjazanov; objavili so ga mnogi časniki. Friedrich se je znašel

v ostri opoziciji s Karlom Rennerjem in večino strankinega vodstva. Majhno skupino levih socialistov je zbral v društvu »Karl Marx«.

Dne 20. oktobra 1916 je Friedrich poskušal pri neki dunajski konferenci najti razumevanje za svoje ukrepanje, toda večina ga je odklonila. Nekaj dni pozneje je napravil atentat na ministrskega predsednika grofa Stürgkha. Stürgkh je preprečil sklicanje parlamenta in vpeljal — po Friedrichovih nazorih — vojaški absolutizem. S svojim dejanjem je želel Adler zdramiti množice. Arbeiter Zeitung in njegov močno prizadeti oče sta hotela v tem dejanju videti »blodno dejanje« in sta naročila tudi advokata, naj pripravi obrambo v tem smislu.

Friedrich se je na veliki proces vestno pripravljaval. V uvodu je pripomnil, da je storil dejanje »preudarno«. Več kot šest ur je bral svoja politična načela. Obsojen je bil na smrt; pozneje so mu kazen znižali na 18 let zapora. Za ta proces se je kot pričča ponudil Albert Einstein, Friedrichov prijatelj iz študijskih let. Friedrich je bil namreč pred povratkom v Avstrijo in torej pred prevzemom strankinega tajništva docent za fiziko na züriški univerzi; hkrati je bil glavni urednik socialnodemokratskega časnika Volksrecht. Teoretično je poskušal združiti misli dunajskega fizika Ernesta Macha z marksizmom. Ker so se te misli zakoreninile tudi med mlado rusko inteligenco, je Lenin polemično obdelal Adlerjeva pojmovanja v svojem delu Materializem in empiriokriticizem. Čeprav ga je Lenin ostro prijel, je Friedrich cenil prav v tej zvezi Leninov znanstveni napor.

Dne 2. novembra 1918 so Friedricha Adlerja pomilostili in spustili iz ječe Stein; sprejel ga je njegov oče. Levi in pravkar ustanovljena komunistična stranka so upali, da bo prevzel njihovo vodstvo. Ostal pa je v socialnodemokratski stranki in postal predsednik državnega delavskega sveta. Oktobrska revolucija v Rusiji ga je zmedla; pripisoval ji je le malo uspeha. Nastopil pa je proti Kautskemu in drugim, ki so podpirali intervencijo proti ruski revoluciji. Obžaloval je globok prepad, ki je s tem zazijal v mednarodnem delavskem gibanju. Poskušal je posredovati med drugo in tretjo internacionalo in uspelo mu je, zbrati na skupno konferenco v Berlinu leta 1922 zastopnike druge in tretje internacionale ter dunajske delavske skupnosti socialističnih strank. Razlike v nazorih so bile prevelike, da bi se mogli sporazumeti.

Leta 1923 je Friedrich postal tajnik socialistične internacionale; to funkcijo je imel do leta 1939. Medtem ko je Otto Bauer zagovarjal diktaturo proletariata za ruske razmere, jo je Friedrich Adler v celoti odklanjal. Večkrat je živo svaril pred fašistično nevarnostjo in ko je leta 1939 videl, da mnoge partije internacionale ničesar ne ukrenejo proti vojni nevarnosti, je odložil svojo funkcijo. Spet se je sesula socialistična internacionala, z njo vred pa velik del Friedrichovega življenjskega dela. Zaradi svojevrstne tradicije revolucionarnega leta 1848 je ostal Friedrich Adler velenemec. Še med drugo svetovno vojno, ko je bil v Ameriki, se je opredelil proti samostojnosti Avstrije.

Ob sklenitvi atlantskega pakta, ki so ga socialnodemokratske stranke podpirale, se je še enkrat svareče oglasil. Opozoril je, da vsebuje ta zveza nevarnost za proletariat, češ da bo postal »vojščak (Landsknecht) ameriškega velekapitala«. Po vojni je Friedrich Adler obiskal Avstrijo samo enkrat in sicer leta 1952, ko so praznovali stoletnico rojstva njegovega očeta.

Zadnja leta svojega življenja je preživel v Švici in jih posvetil izdaji korespondence Victorja Adlerja z Beblom in Kautskim. Njegov pepel so prepeljali v domovino in ga položili v očetovo grobnico na centralnem pokopališču.